

УДК 316.61

ДО ПРОБЛЕМИ НЕОБХІДНОСТІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ «НЕСОЦІОЛОГІЧНОГО» СЕНСУ ЖИТТЯ

Сергієнко Є. В.

Асистент кафедри соціології,

Восточноукраинский национальный университет имени В.Даля

У статті обґрунтовується необхідність більш предметного включення питань, пов'язаних з категорією «сенси життя», в сучасні перспективні соціологічні дослідження. Характеризуються основні складнощі, що виникають при спробах рефлексії смисложиттєвої проблематики в рамках традиційного соціологічного знання. Аналізуються соціальні зрушення, які стали чинниками зміни уявлень людей про сенси їхнього існування - з одного боку, і, безпосередньо, модифікували смисли соціального життя - з іншого. Представлені характеристики змістовних установок з позиції архетипу, універсальності та індивідуальності їх проявів.

В статье обосновывается необходимость более предметного включения вопросов, связанных с категорией «смысл жизни», в современные перспективные социологические исследования. Характеризуются основные сложности, возникающие при попытках рефлексии смисложизненной проблематики в рамках традиционного социологического знания. Анализируются социальные сдвиги, которые стали факторами изменения представлений людей о смысле их существования – с одной стороны, и, непосредственно, модифицировали смыслы социальной жизни – с другой. Представлены характеристики смисложизненных установок с позиции архетипа, универсальности и индивидуальности их проявлений.

The article proves the need for more of the inclusion of issues related to the category of the "meaning of life", in the modern perspective case studies. It is characterized by the main difficulties encountered when trying to reflection the meaning of life issues in the framework of the traditional sociological knowledge. She analyzes the social changes that have become factors change people's ideas about the meaning of their existence - on the one hand, and, directly, to modify the significance of social life - on the other. Author suggested the characteristics of the meaning of life from the perspective of systems archetype, universality and individuality of their manifestations.

Ключові слова: сенси життя, соціологічне дослідження, методологія, соціологічний аналіз, універсальність, соціальні зміни.

Хто хоче прийняти сенси життя як зовнішній авторитет, той кінчає тим, що за сенси життя приймає безглуздя свого власного свавілля.

В. Соловйов

Постановка проблеми. Серед великої кількості соціальних процесів і явищ, що підлягають соціологічному осмисленню, не рідко можна зустріти не зовсім соціологічні / асоціологічні категорії. Одним з таких «не традиційних» об'єктів дослідження для соціологічного знання є сенси життя. У традиційних уявленнях про соціологію категорія сенсу життя як одиниця соціологічного аналізу підлягає «відторгненню», адже соціолог під час вивчення проблеми стикається з методологічними складнощами пізнання «сенсу» та відсутністю, власне, соціологічного адекватного інструментарію для безпосереднього дослідження смисложиттєвої проблематики.

Між тим, «буремні» швидкоплинні соціальні зміни сьогодення змушують вчених все частіше звертатися до категорії «сенсу життя» з метою розуміння, яким чином пов'язані глобальні трансформаційні процеси у сучасному суспільстві та події, що відбуваються у локальних спільнотах. Отже, актуальним стає певною мірою нове усвідомлення змістовних характеристик категорії «сенси життя» у рамках соціологічного знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки відмічається активізація інтересу до проблематики «сенсу» серед представників соціологічного знання. Проблематика «смислу життя» стає певним «мейнстрімом» серед соціологів, психологів, філософів та політичних аналітиків у складних соціально-політичних умовах існування українського суспільства, що вплетено у глобальні «мережі» світової цивілізації.

Проблема «сенсу» цікавила світових вчених: М. Вебера, А. Шюца, П.Бергера, Н. Лумана, П. Бурд'є, Дж. Александера, В.Франкла, А.Маслоу, І.Ялома, Е. Фромма тощо. Серед праць вчених радянського етапу становлення соціологічного знання, що «торкалися» смисложиттєвої проблематики потрібно відзначити роботи метрів соціології, перш за все,

В.О.Ядова, І.С.Кона, А.Г.Здравомислова. Особливої уваги при дослідженні сенсу потребують роботи російського вченого Д. Леонтьєва.

На теренах української науки проблема смислу життя була досліджена у роботах В.Бурлачука, Н.Костенко, Ю.Романенка, А.Яковенка. Слід відзначити нещодавню публікацію молодого вченого О.Совенко «Соціологічне відображення смислової реальності в умовах нестабільного повсякдення» [1].

Метою публікації є обґрунтування важливості та значимості дослідження категорії сенсу життя у контексті соціологічної науки.

Виклад основного матеріалу. *Проблемне «смислове» поле соціології.* Роз'яснення значимості та важливості досить «ефемерної» категорії сенсу життя, не тільки для соціології, а й для усього наукового знання, потрібно почати з відповідей на питання про окреслення меж відчуження соціологічної науки від даної категорії, одночасно з відкриттям проблемних, власно, соціологічних аспектів смисложиттєвої проблематики.

По-перше, сенс життя є «граничною» категорією междисциплінарного знання. Вважається, що вивчення сенсу життя знаходиться у компетенції філософів і психологів. Так, дійсно, ніхто не заперечує, величезний здобуток діячів психологічної і філософської наук. Кожна з цих дисциплін вже давно визначилася з фокусом дослідження щодо осмислення сенсу життя. Так психологічна царина простягається у виявленні середовища, де «зароджуються» сенси (онтологізація смислу) та впливу внутрішньо особистісних переживань щодо сенсу існування на свідомість людини, тоді як філософи традиційно розглядають пошук сенсу життя як «квест» до трансцендентної реальності з метою осмислити більш «високі» духовні проблеми буття. Тоді, якщо ролі у дослідженні сенсу вже роздані, що ж залишається вивчати соціології. На нашу думку, соціологія у своїх прагненнях осмислити категорію сенсу життя повинна вбирати в себе і аспекти вивчення смислу суміжних з нею наук та «створювати» власну методологію осмислення даного соціального явища. Соціологи мають шукати відповіді на такі питання: «Скільки людей вважають, що ведуть осмислене життя?», «Яка частка тих, хто має / не має здібностей щодо самопізнання та самоусвідомлення?», «Яка глибина рефлексивної діяльності щодо відповіді на питання про сенс життя у представників соціуму?», «Які чинники зумовили звернення особистостей до питання смислу власного існування?», «Звідки масова свідомість черпає сенси (об'єктивна реальність та/або акт індивідуального смислового вибору)?»,

По-друге, існує думка, що «золота пора» дослідження сенсу на теренах вітчизняної науки вже минула. Такі вчені як Є. Головаха, А.Кронік, Л.Коган, Л. Сохань, І.Кон, В. Ядов, А.Здравомислов, К. Абульханова-Славська дослідили сенс життя та суміжні з ним поняття: диспозиція, життєвий шлях, життєва стратегія, життєтворчість, життєвий проект і програма, смисложиттєві орієнтації, смисложиттєві цінності, мета. Тоді виникає питання: навіщо соціологічне знання повинне повертатися знову і знову до аналізу смисложиттєвої проблематики.

Глобальні трансформаційні процеси торкнулися і ціннісно-смислової матриці соціуму, що дозволяє спеціалістам говорити про зміну уявлень особистостей про смисл їхнього буття – з одного боку, та модифікацію безпосередньо самого смислу життя у ціннісно-смисловій структурі соціального життя – з іншого.

По-третє, деяка «відірваність» смисложиттєвої проблематики від соціологічних досліджень пояснюється кон'юктурою невідповідним положенням смислу для самих соціологів та для замовників соціологічних досліджень. Замовників, як правило, цікавлять електоральні уподобання, споживчі настрої, попит на продукцію, «градус» соціальної напруги, вплив економічних чинників на соціальні інституції, і навпаки, у кращому випадку ціннісні орієнтації. Соціологам у таких умовах доводиться виконувати функцію «ретрансляторів» цифр та й ще так, щоб було зрозуміло і доступно замовнику.

Кожен з наведених мною показників є політично-, економічно-, соціально обґрунтованим. Тоді як категорія «смислу» окрім окреслення з трьох цих позицій простягається ще й на сакральну площину. Мимоволі досліднику доводиться «відчувати» та «окутувати» себе смисложиттєвою канвою, і разом з тим бути стороннім спостерігачем того, як змінюються «візерунки-смисли» на полотні соціальної дійсності. Соціолог, досліджуючи смисложиттєві орієнтири та настанови, постійно знаходиться у буферній зоні між трансцендентністю та соціальним життям громадянського суспільства.

При величезному обсязі соціологічного інструментарію важко підібрати саме той, що адекватно буде відповідати дослідницьким запитам під час дослідження смислу життя. На даний момент не існує ефективної соціологічної методики аналізу сенсу (мається на увазі емпірична складова). Наприклад, під час опитування респондент може ретранслювати соціально бажані або вигідні для нього відповіді на настільки делікатну проблему дослідження. Не кожен може зізнатися перед інтерв'юєром, що шукав, але не знайшов /

знайшов, але не зміг реалізувати / вибрав, але не робив спроб його (сенса) втілити/ знайшов, але розчарувався у своєму виборі / знайшов, але втратив / взагалі ніколи не задумувався на предмет: у чому полягає сенс його існування. Якщо убирати «ланку» експериментатора у дослідницькій процедурі, наприклад використовуючи технологію онлайн-опитування, то можна отримати більш повні та відверті відповіді, однак виникають труднощі з побудовою вибіркової сукупності, квот і т.д.

Попри усі наведені нами складнощі вивчення «смислу» наведемо аргументи на користь зацікавленості представників соціологічного знання у дослідженні сенсу життя як об'єкту соціологічної науки. В першу чергу, представляючи позиції щодо «соціологічності» смислу життя, варто окреслити чинники, що підкреслюють гостроту аналітичної обробки смисложиттєвої проблеми.

Трансформація соціальних процесів і явищ. Радикальні трансформаційні процеси зумовлюють потребу особистостей шукати нові ідентичності, в основі котрих знаходяться глибинні екзистенційні переживання прагнення осмисленої життєдіяльності. Крім того, погляд через призму категорії смислу життя концентрує увагу соціологів на самовизначенні усього суспільства. Зокрема, те, наскільки суспільство єдине у своєму прагненні до самоідентифікації залежить соціальне самопочуття, рівень анонійної деморалізованості, нарешті, загальнонаціональна безпека. Соціальна турбулентність, як і криза – два поняття, котрі з нашої точки зору супроводжують весь історичний процес, адже на протязі століть у соціальну еволюцію вторгалися різноспрямовані сили. Однак, з цивілізаційним розвитком змінюються непередбачувані соціальні «рухи» таких сил. Не буде оманом, якщо зазначимо, що українське суспільство знаходиться у координатній площині точки біфуркації кардинальних соціальних змін. Безладні соціальні трансформації приводять к ситуаціям, коли руйнуються стійкі уявлення людей щодо відчуття смислового навантаження їхнього існування – з одного боку, та, власне, втрати розуміння значимості їхнього буття – з іншого.

Розвиток інноваційних технологій. Інституціональних змін у зв'язку зі стрімким та багатоаспектним розвитком ІТ зазнали майже всі пласти соціального життя. Не будемо вдаватися до патетики позитивності/ негативності таких змін, перейдемо відразу до смисложиттєвої проблеми. Людина отримала доступ до терабайтів інформації щодо самопізнання, самовдосконалення, саморозвитку, самоусвідомлення, саморозпізнання. Крім того, особистості мають змогу проектувати власне «Я» на різних віртуальних площах. Як зазначають автори книжки «Новий цифровий світ» Е. Шмідт та Дж. Коен, з розвитком Інтернет-технологій людина отримала можливість створювати величезну кількість віртуальних «Я» і цей процес у майбутньому буде лише поглиблюватися [2]. Таким чином, стає реальністю можливість виникнення масових внутрішньо особистісних конфліктів, під час котрих значимі смислові рамки реального «Я» немов би розмиваються у невизначеній самоті людини, що може привести до відірваності особистості від реального світу та заглиблення у віртуальний простір. Вже зараз ми можемо спостерігати ознаки ризику такого явища. Не рідко у парках, кафе, на вулицях можна побачити компанії молодих людей, котрі замість спілкування один з одним приділяють більше уваги власним гаджетам, тобто вже зараз індивіди відмовляються від «живого» спілкування на користь власної проекції у віртуальній реальності. На пам'ять відразу приходять розтиражований у соціальних мережах вислів А.Ейнштейна: «Побоююся, що обов'язково настане день, коли технології перевершать просте людське спілкування. Тоді світ отримає покоління ідіотів». І це відбувається у той час, коли японські винахідники випускають на ринок перших соціальних роботів, які й ще розкупилися з астрономічною швидкістю, а вчені б'ють тривогу щодо використання автономних систем озброєння. Таким чином, вимальовується картина суспільства андроїдів. Тобто, майже хрестоматійне визначення одного з класиків дослідження смислів В.Франкла щодо екзистенціального вакууму [3], в якому перебуває більшість представників сучасного соціуму отримує ще одне підкріплення у контексті виникнення перспектив розвитку інноваційних ризиків «суспільства андроїдів», у якому виконувати функції замість дронів будуть люди.

Споживче суспільство. Те, що ми живемо у суспільстві «достатку», передбачає моделювання життєдіяльності особистості відповідно її споживчої поведінки, тобто життєво значимий вибір орієнтирів людиною зводиться до задоволення споживчих потреб. Людська свідомість розглядає соціальний світ мов би «величезний ринок»: ринок праці, ринок соціального капіталу, ринок ресурсів тощо. У свою чергу значення смисложиттєвого вибору майже нівелюється і трансформується у бажання володіти. І це бажання опосередковується в володінні не тільки матеріальними благами, а й духовними здобутками. Наприклад, людина вирішує займатися східними духовними практиками не з метою «пошуку шляху до себе», досягнення просвіти, а мотивацією вибору виступає критерії: модно, стильно, «всі зараз цим займаються» і т.д. І як тут не згадати фроммовську дилему «мати чи бути». Так за

Е.Фроммом: «...Володіння і буття є двома основними засобами існування людини, переважання одного з котрих визначає відмінності індивідуальних характерів людей і типів соціального характеру» [4, с. 59].

Отже обираючи для смисложиттєвого аналізу шкалу, де на одному кінці знаходяться смисложиттєві орієнтири володіння, а на іншому смисложиттєві орієнтири способу існування буття, константою стає ризик споживчого суспільства, коли «стрілка» змістовності смислових навантажень буде коливатися у бік «Мати». Інертність людської спільноти у актах смислового вибору на користь володіння погрожує обернутися безглуздістю буття соціального світу. Підтвердження своїх роздумів ми знаходимо знову у Е.Фромма, котрий стверджує внутрішню, вважай смислову, спустошеність суспільства.

Біотехнологічна революція. Тим часом, коли повним ходом розвивається гена інженерія, проводяться іспити на стовбурових клітинах, що у майбутньому допоможе знайти «панацею» від багатьох невиліковних хвороб та зберегти мільйони, а той мільярди людських життів, вдосконалити людський організм, у глобальному світі активно поширюються нові інтелектуальні течії, наприклад, глобальна свідомість, покоління New Age, трансгуманізм, котрі декламують: призначення людини полягає у самовдосконаленні своїх умінь та здібностей. Представники цих течій пропагують світогляд, згідно з яким метою життя людини є її самовдосконалення, за для, вживаючи мову комп'ютерних ігор, переходу на інший рівень – до істоти, що за рахунок самовдосконалення позбувається вад, притаманних «смертній людині». Фактично частково культ цих напрямів «духовного розвитку» розвіює один з найбільших страхів людства – страх смерті, котрий мотивував людину жити зі смыслом, щоб не даремно розтратити відведенні їй роки. У такому контексті світосприйняття індивідів змінюється, а також змінюються і уявлення чоловіків і жінок відносно смисложиттєвих орієнтирів.

Таким чином, сукупність перелічених нами тенденцій розвитку соціального світу дає змогу стверджувати, що смисложиттєве «поле» проблем має бути під пильним поглядом соціологічного знання.

Про деякі особливості смислів життя сучасного суспільства.

За для легітимізації смислів життя у якості об'єкту соціологічного аналізу доцільним, на нашу думку, буде окреслити ознаки смисложиттєвої соціальної проблеми у сучасному суспільстві. У цьому руслі варто розглядати смисложиттєве навантаження під кутом зору з трьох позицій: архетиповості, універсальності та індивідуальності.

Протягом всього історичного процесу у суспільстві були сформовані традиційні уявлення про смисложиттєві настанови. Особливо це помітно при соціологічній рефлексії гендерних особливостей смисложиттєвих орієнтирів. Так, незважаючи на глобальні зміни, котрі зумовлюють пошук серед чоловіків і жінок ідентичностей, у масовій свідомості чітко представлена позиція функціоналістів щодо інструментальної і експресивної функцій протилежних статей, коли жінка виступає у ролі «берегині» домашнього вогнища, а чоловік – годувальник родини, захисник. Наведемо декілька позицій вчених щодо типовості смисложиттєвих настанов представників обох статей.

Так, згадуваний Е.Фромм, зазначав, що головне призначення жінки – це материнство, якщо вона не має змоги продовжувати рід, вона може реалізувати себе у інших соціальних сферах. Тоді як чоловіки не можуть задовольнити потреби у трансцендентуванні через народження дитини. Саме у цьому вчений вбачає прагнення чоловіків вийти за межі себе у речах їхньої ручної праці та створенні ідей [5].

Подібної точки зору дотримується соціальної психолог А.Курпатов. Він пише про те, що представниць жіночої статі не повинні хвилювати роздуми про сенс життя. Питання сенсу життя – це проблема представників чоловічої статі. «Зустріти жінку, котра була б спантеличена «сенсом життя», м'яко кажучи, важко... Жінка не спантеличена сенсом життя, оскільки вона завжди має «особистий простір»... Вона завжди займається справою (це чоловіки постійно знаходяться у безупинному пошуку «справи») їй просто ніколи задаватися такими глупими та безглуздими запитаннями. Її життєстійкість продиктована притаманній їй душевною організацією, наявністю у неї «особистого простору», завдяки котрому вона ніколи не відчуває себе самотньою... Сенс життя – це суцільно чоловіча проблема. І жінка не у змозі відчуті глибину тієї трагедії, котра пожилає чоловічу душу» [6].

У свою чергу Н.Хамітов вважає, що уявлення жінок про сенс життя повинні бути представлені у двох іпостасях. З однієї сторони – як інстинкт подовження роду, з іншої – рід представляється у якості оточуючого її суспільства з його звичками, правилами та нормами. Далі мислитель пише про те, що материнство для жінки вплетене в її ієрархію смисложиттєвих орієнтирів [7].

Тепер перейдемо від архетипічності смислу життя до його універсальності. Універсальність смислового навантаження зав'язана, на мій погляд, на онтології самого

сенсу життя (об'єкт-суб'єкт), чуттєвої складової (раціональність-ірраціональність) та масштабності рівня опосередкування смислу (локальний-глобальний). Але ми не беремося стверджувати, що існує якась універсальна «формула» смислу або «всесвітнє» загальне завдання для людства, скоріше мова йде про тенденційність смисложиттєвого акту вибору в умовах цивілізаційного розвитку суспільства. Хоча науковці до сих пір намагаються вивести «формулу сенсу» та більш того намагаються навчити за допомогою тренінгів, семінарів і вебінарів людей псевдоуніверсальній істині буття.

Індивідуальність смислу життя проявляється через надання смисложиттєвим орієнтирам індивідами особистісних значимих «відтінків», що притаманні актам індивідуальної свідомості. У цьому контексті індивідуальна природа смислу постає у двох іпостасях: контекстуальності й інтенціональності.

Авжеж було б утопічним вважати, що кожна людина вміє продукувати та ретранслювати власні сенси життя, зате наповнити неповторним забарвленням смисложиттєву установку під силу будь-кому, хто спроможний до самопізнання і самоусвідомлення. Так само і спрямованість смисложиттєвих орієнтирів залежить від вектору вибору тільки людини.

Висновки. Визначивши темою для своїх наукових вишукувань настільки делікатну проблему як смисл життя, соціологія стикається з багатьма складнощами серед котрих, зокрема: критика «не соціологічності» об'єкту аналізу, кон'юнктура невідповідності проведення досліджень на смисложиттєву проблематику та відсутність ефективного інструментарію для емпіричного здобутку даних.

У попередній період становлення соціологічного знання було закладено певний методологічний базис щодо дослідження смисложиттєвої проблематики. Насамперед, детально проаналізовані, як безпосередньо, категорія сенсу життя, так суміжні з нею поняття: життєтворчість, життєва стратегія, життєва програма, життєвий проект, диспозиції, життєвий план, самоусвідомлення, саморефлексія, самопізнання, інтереси, потреби, смисложиттєві цінності, мета життя, життєві сценарії тощо.

Однак зростаюча швидкість трансформації соціальних процесів, турбулентність соціального світу, бурхливий розвиток споживчого суспільства, біотехнологічна революція, інноваційні технології, що кардинально змінюють якість та параметри соціального життя, змушують представників соціологічного етосу повертати у своє предметне поле дослідження сенсів життя. Окрему увагу слід приділити таким рисам, що притаманні смислу життя у сучасному соціумі, як: архетипічність, універсальність й індивідуальність.

Перспективи у цьому дослідницькому напрямку дуже значні. Адже сучасне суспільство, декларуючи та постійно артикулюючи принципи індивідуальної свободи та осмисленої життєдіяльності й досі не може в практичній площині представити реалістичний план становлення соціальних інституцій, в яких саме індивідуальні позитивно спрямовані сенси життя стануть беззаперечним базисом зростання якісного добробуту усього глобального соціуму.

Література

1. Совенко О.С. Социологическое отражение смысловой реальности в условиях нестабильной повседневности / О.С. Совенко // Проблеми розвитку соціологічної теорії: матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. "Проблеми розвитку соціологічної теорії", 22-23 травня 2014 р. (м.Київ) / КНУТШ – Київ, 2014. – С.65-70.
2. Шмидт Э. Новый цифровой мир. Как технологии меняют жизнь людей, модели бизнеса и понятие государств / Э.Шмидт, Дж. Коен. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://knizhnyymir.com/business/2551-novyj-cifrovoy-mir.html>
3. Франкл В. Воля к смыслу/ В. Франкл [пер. с англ.] – М.: Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 368 с.
4. Фромм Э. Иметь или быть? Ради любви к жизни. / Э. Фромм; [пер. с англ. ; предисл. П.С.Гуревича]. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 384 с.
5. Фромм Э. Искусство любить / Э. Фромм. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psycho.org.ua/txt/fromm/ef005.htm>
6. Курпатов А. 5 великих тайн мужчины и женщины / А.Курпатов. – М., С-Пб: Нева, 2005. – 256 с.
7. Хамитов Н. Тайна мужского и женского: исцеляющие афоризмы. – К.: Лыбидь, 2002.